

КРАЈ РАТА, СРБИ И
СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Volume CXCII

DEPARTMENT OF HISTORICAL SCIENCES

Book 41

THE END OF THE WAR, SERBS AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA

Proceedings of the International Conference held on
November 29–30, 2018

E d i t o r

Academician

MIHAILO VOJVODIĆ

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига СХСII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 41

КРАЈ РАТА, СРБИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног 29–30. новембра 2018.

У р е д н и к

академик

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж 500 примерака

Штампа
Планета ѝриниј, Београд

ISBN 978-86-7025-908-9

© Српска академија наука и уметности 2021

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Василије Ђ. Крстић

Михаило Војводић

Љубодраг Димић

Славенко Терзић

Мира Радојевић

Милан Терзић

Александар Растовић

САДРЖАЈ

Михаило Војводић ПРЕДГОВОР	13
Михаило Војводић ИЗ САВЕТОДАВНОГ ОДБОРА ФРАНЦУСКЕ ВЛАДЕ: ЕМИЛ ОМАН О ЈАДРАНСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ПИТАЊУ 1918. ГОДИНЕ	15
Mihailo Vojvodić FROM FRENCH GOVERNMENT'S ADVISORY BOARD: EMILE HAUMANT ON ADRIATIC AND MACEDONIAN QUESTION IN 1918	24
Зоран Лакић ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ ИСТОРИЈСКИ ПОДУХВАТ (ЗАВЈЕТ И ЦИЉ)	25
Zoran Lakić LIBERATION AND UNIFICATION IN 1918 HISTORICAL UNDERTAKING (OATH AND GOAL)	31
Славенко Терзић ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918. ГОДИНЕ	33
Slavenko Terzić GREAT NATIONAL ASSEMBLY OF THE SERB PEOPLE IN MONTENEGRO IN 1918	41
Љубодраг Димић СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ЗАВРШЕТКУ ВЕЛИКОГ РАТА И ФОРМИРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1918–1941)	43
Ljubodrag Dimić SERBIAN HISTORIOGRAPHY ON THE END OF THE GREAT WAR AND FORMING OF YUGOSLAV STATE (1918–1941)	70
Мирослав Перишић О ОДГОВОРНОСТИ ЗА АТЕНТАТ У САРАЈЕВУ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА	73
Miroslav Perišić ON RESPONSIBILITY FOR THE SARAJEVO ASSASSINATION IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES	84

Љубинка Трговчевић ЈУГОСЛАВИЈА, ДА ИЛИ НЕ? СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ	85
Ljubinka Trgovčević YUGOSLAVIA, YES OR NO? SERBIAN INTELLECTUAL ELITE AND THE 1918 UNIFICATION	96
Мира Радојевић СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА О ФЕДЕРАЛИСТИЧКОМ УРЕЂЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1914–1918).....	97
Mira Radojević SERBIAN INTELLECTUAL ELITE ON FEDERALISTIC ORGANIZATION OF THE YUGOSLAV STATE (1914–1918)	124
Ю. А. Петров РОССИЯ И ОКОНЧАНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, 1918–1922.	125
Јуриј Александрович Петров РУСИЈА И КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА, 1918–1922.	137
Војислав Г. Павловић МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ У КОМЕ ЈЕ СТВОРЕНА КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	139
Vojislav G. Pavlović INTERNATIONAL CONTEXT IN WHICH KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES WAS CREATED.....	151
Никола Б. Поповић АНТАНТА И ПИТАЊЕ РАЗБИЈАЊА АУСТРОУГАРСКЕ 1918.....	153
Nikola B. Popović ENTANTE AND THE QUESTION OF BREAKUP OF AUSTRIA-HUNGARY IN 1918.....	175
Arpad Hornyak THE BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN-YUGOSLAV DIPLOMATIC RELATIONS AFTER THE END OF THE WORLD WAR I.....	177
Арпад Хорњак ПОЧЕЦИ МАЂАРСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ПО ЗАВРШЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	186
Александар Растовић ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У БРИТАНСКОМ ПАРЛАМЕНТУ 1917–1920. ГОДИНЕ	189
Aleksandar Rastović YUGOSLAV QUESTION IN THE BRITISH PARLIAMENT 1917–1920	204

Никола Жутић ИДЕЈА ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	205
Nikola Žutić THE IDEA OF GREATER SERBIA AND FORMING OF YUGOSLAVIA	220
Бранко Бешлин НЕМЦИ У СРЕМУ, БАЧКОЈ И БАНАТУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	221
Branko Bešlin THE GERMANS IN SYRMIA, VAČKA AND BANAT AND FORMING OF YUGOSLAVIA.....	232
Гордана Илић Марковић ФОРМИРАЊЕ ДРЖАВНОГ ИДЕНТИТЕТА У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА И РЕПУБЛИЦИ АУСТРИЈИ	233
Gordana Ilić Marković DIE HERAUSBILDUNG STAATLICHER IDENTITÄT IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT IM KÖNIGREICH DER SERBEN, KROATEN UND SLOWENEN UND IN DER REPUBLIK ÖSTERREICH	248
Александар Животић ДОПРИНОС СРПСКЕ ВОЈСКЕ САВЕЗНИЧКОЈ ПОБЕДИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	249
Aleksandar Životić CONTRIBUTION OF THE SERBIAN ARMY TO THE ALLIES' VICTORY IN THE WORLD WAR I.....	261
Елена Кострикова ВКЛАД РУССКОГО ВОЕННОГО КОНТИНГЕНТА В ОБЩУЮ ПОБЕДУ НА САЛОНИКСКОМ ФРОНТЕ.....	263
Елена Кострикова ДОПРИНОС РУССКОГ ВОЈНОГ КОНТИГЕНТА ЗАЈЕДНИЧКОЈ ПОБЕДИ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ.....	277
Милан Терзић СРПСКА УСТАНИЧКА АКЦИЈА ЗА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈУ СНАГА ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ	279
Milan Terzić SERBIAN INSURGENCY ACTIONS FOR DESTABILIZATION OF THE CENTRAL POWERS' FORCES ON THE MACEDONIAN FRONT	287
Далибор Денда ДОБРОВОЉЦИ У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1918. ГОДИНЕ	289
Dalibor Denda VOLUNTEER CORPS IN THE FINAL OPERATIONS OF THE SERBIAN ARMY IN 1918	299

Горан Латиновић СРПСКА ВОЈСКА И ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1918.	301
Goran Latinović THE SERBIAN ARMY AND THE LIBERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1918.....	319
Миљан Милкић СРПСКА ВОЈНИЧКА ТРАДИЦИЈА И СТВАРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918. ГОДИНЕ.....	321
Miljan Milkić SERBIAN MILITARY TRADITION AND FORMING OF THE ARMY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1918.....	335
Боривоје Милошевић ВЈЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	337
Borivoje Milošević RELIGIOUS COMMUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE ESTABLISHMENT OF THE YUGOSLAV STATE.....	351
Јована Шалјић Ратковић ИСЛАМСКА ЗАЈЕДНИЦА И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ.....	353
Jovana Šaljić Ratković ISLAMIC COMMUNITY AND THE CREATION OF YUGOSLAV STATEI	369
Владислав Пузовић ПОСЛЕДИЦЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА СРПСКО-РУСКЕ БОГОСЛОВСКО-АКАДЕМСКЕ ВЕЗЕ.....	371
Vladislav Puzovic CONSEQUENCES OF THE WORD WAR I ON SERBIAN-RUSSIAN THEOLOGICAL ACADEMIA RELATIONSHIPS.....	382
Милош Ковић ТОМАШ ГАРИГ МАСАРИК И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	385
Miloš Ković TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK AND THE CREATION OF THE YUGOSLAV STATE.....	419
Владан Виријевић РЕПАТРИЈАЦИЈА СРПСКИХ ВОЈНИХ ЗАРОБЉЕНИКА ИЗ ОСМАНСКЕ ИМПЕРИЈЕ ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	421
Vladan Virijević REPATRIATION OF SERBIAN PRISONERS FROM THE OTTOMAN EMPIRE AFTER THE FIRST WORLD WAR.....	433

Биљана Вучетић “SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” АМЕРИЧКИ ЦРВЕНИ КРСТ И СРБИЈА, 1916–1919. ГОДИНЕ	435
Biljana Vučetić „SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” THE AMERICAN RED CROSS AND SERBIA (1916–1919)	448
Драган Бакић РЕГЕНТ АЛЕКСАНДАР И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	449
Dragan Bakić REGENT ALEXANDER AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA	467
Ђорђе Ђурић ПРЕДСЕДНИК СКА ЈОВАН ЖУЈОВИЋ О УЈЕДИЊЕЊУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА	469
Đorđe Đurić JOVAN ŽUJOVIĆ, PRESIDENT OF THE RSA, ON UNIFICATION OF THE SOUTH SLAVS	479
Борис Милосављевић СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА У ПАРИЗУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	481
Boris Milosavljević SLOBODAN JOVANOVIĆ AT THE PARIS PEACE CONFERENCE AND THE FORMATION OF THE YUGOSLAV STATE	499
Љубомирка Кркљуш О НЕКИМ ПИТАЊИМА ПРАВНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЧИНИЛАЦА УЈЕДИЊЕЊА 1. ДЕЦЕМБРА 1918. ГОДИНЕ.....	501
Ljubomirka Krkljuš ON SOME QUESTIONS OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE FACTORS OF THE DECEMBER 1, 1918 UNIFICATION.....	509
Душко Топаловић ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ОД СТРАНЕ СКАНДИНАВСКИХ КРАЉЕВИНА: ДАНСКЕ, НОРВЕШКЕ И ШВЕДСКЕ.....	511
Duško Topalović QUESTION OF RECOGNITION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES BY THE SCANDINAVIAN KINGDOMS: DENMARK, NORWAY AND SWEDEN.....	518
Мирјана Стефановски ВЛАДАЛАЧКА ВЛАСТ ПО УСТАВНОМ ПРОЈЕКТУ ХРВАТСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ.....	519
Mirjana Stefanovski RULING AUTHORITY AS PER CONSTITUTIONAL PROJECT OF THE CROATIAN COMMUNITY	535

Првослав Радић ФИЛОЛОШКА ПАРАДИГМА ВУКА КАРАЏИЋА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕОЛОГИЈА	537
Prvoslav Radić VUK KARADŽIĆ'S PARADIGM OF THE SERB LANGUAGE AND YUGOSLAV IDEOLOGY	551
Горана Раичевић СРПСКА КЊИЖЕВНА АВАНГАРДА И ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА	553
Gorana Raičević SERBIAN LITERARY AVANT-GARDE AND THE IDEA OF YUGOSLAVISM	566
Александар М. Милановић СРПСКО СТАНОВИШТЕ У ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ ПРИ СТВАРАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ	567
Aleksandar M. Milanović SERBIAN POSITION IN LANGUAGE POLICY AT THE TIME OF CREATION OF YUGOSLAVIA	582
Рајна Драгићевић УТИЦАЈ СХВАТАЊА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА О ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПИТАЊУ НА КОНЦЕПЦИЈУ РЕЧНИКА САНУ	583
Rajna Dragičević THE INFLUENCE OF ALEKSANDAR BELIĆ' VIEW OF THE SOUTH SLAVIC ISSUE ON THE CONCEPT OF THE SANU DICTIONARY	592
Ненад Николић ПРОБЛЕМАТИКА СРПСТВА И ЈУГОСЛОВЕНСТВА У КЊИЖЕВНОЈ ИСТОРИЈИ ПАВЛА ПОПОВИЋА	593
Nenad Nikolić THE PROBLEMS OF SERBIAN AND YUGOSLAV IDEAS IN PAVLE POPOVIĆ'S LITERARY HISTORY	605
Мирослав Радивојевић ПРОМЕНЕ У РУСИЈИ И СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ	607
Miroslav Radivojević THE CHANGES IN RUSSIA AND CREATION THE STATE OF SERBS, CROATS AND SLOVENES – CONTRIBUTION TO THE RESEARCH.....	618
Љубинка Шкодрић КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И СУДБИНА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ	621
Ljubinka Škodrić END OF THE WORLD WAR I AND THE FATE OF ARCHIVAL MATERIAL OF NATIONAL ARCHIVE OF THE KINGDOM OF SERBIA.....	635

Александар Марковић	
ГРАЂА АРХИВА СРБИЈЕ О УЈЕДИЊЕЊУ И СТВАРАЊУ	
ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 1914–1918.....	637
Aleksandar Marković	
ARCHIVAL MATERIAL OF THE ARCHIVE OF SERBIA ON	
UNIFICATION AND FORMING OF THE YUGOSLAV STATE 1914–1918.....	654
Слободан Бјелица	
ПЕРЦЕПЦИЈА ОСЛОБОЂЕЊА И УЈЕДИЊЕЊА 1918.	
У ВОЈВОЂАНСКОЈ МЕЂУРАТНОЈ ЈАВНОСТИ	655
Slobodan Bjelica	
PERCEPTION OF LIBERATION AND THE 1918 UNIFICATION	
IN VOJVODINA'S INTER-WAR PUBLIC	666

ДОБРОВОЉЦИ У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1918. ГОДИНЕ

ДАЛИБОР ДЕНДА*

А п с т р а к т. – У раду се на основу објављених извора и литературе утврђује састав и бројно стање добровољаца у српској војсци на Солунском фронту и реконструише њихова улога у завршним операцијама за ослобођење Србије и уједињење југословенских територија од септембра до децембра 1918. године.

Кључне речи: добровољци, Србија, Први светски рат, 1918. година, операције

У саставу српске војске на Солунском фронту 1918. године бориле су се три велике групе добровољаца. Прву групу чинили су они који су се борили у српској и црногорској војсци, повукли се преко Албаније и учествовали у борбеним дејствима на Солунском фронту у току 1916. и 1917. године. Другу највећу групу чине добровољци из састава Српског добровољачког корпуса формираног у Русији 1916. године, који се на Солунски фронт пребацују у току 1917. и 1918. године, док трећу чине добровољци из прекоокеанских земаља, у највећој мери из Америке, који такође масовније почињу пристизати у том периоду.¹

---

* Пуковник, научни сарадник, Одељење за војну историју, Институт за стратегијска истраживања, Београд, имејл: dalibor.denda@mod.gov.rs

¹ О добровољцима у српској војсци у Првом светском рату видети опширније: *Сјоменица Прве српске добровољачке дивизије 1916–1926*, Београд, 1926; *Југословенски добровољачки корпус у Русији 1914–1918*, Београд, 1954; *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, Зборник докумената (приредио Никола Б. Поповић), Београд, 1977; Никола Б. Поповић, *Односи Србије и Русије у Првом светском рату*, Београд, 1977; *Југословенски добровољци 1914/1918 – Србија, Јужна Америка, Северна Америка, Аустралија, Француска, Италија, Солунски фронт*, Зборник докумената (приредио Никола Б. Поповић), Београд, 1980; Никола Б. Поповић, *Србија и Царска Русија*, Београд, 1994; Милан Мицић, *Српско добровољачко поштовање у Великом рату (1914–1918)*, Ново Милошево – Београд, 2014; Милан Мицић, *Незатамњена дивизија. Српски добровољци у Русији 1914–1918*, Ново Милошево, 2016; Милан Мицић, *Американци – Српски добровољци из САД (1914–1918)*, Ново Милошево, 2018; *Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Кикинди 11. и 12. априла 1996 (уредник Петар Качавенда), Београд, 1996; *Војска без државе. Од српској до југословенској добровољачкој корпусу у Русији за време Првој светској рату*, Зборник докумената (приредили Јарослав Вишњаков, Алексеј Тимофејев и Горан Милорадовић), Москва, 2014; *Добровољци у Великом рату 1914–1918*, Зборник радова

У току 1918. године број добровољаца из прве групе, чије су се јединице на Солунском фронту налазиле још од самог његовог формирања, смањило се на половину. Ту групу која је у почетку бројала између 3.000 и 4.000 људи, након повлачења чинили су Добровољачки одред војводе Вука са 1.894 човека, батаљон Срба добровољаца од 450 људи под командом капетана I класе Милана Николића² и летећи жандармеријски одред под командом војводе Јована Стојковића Бабунског, састављен од 1.000 добровољаца, углавном комита и бивших ратних заробљеника.³ На Солунски фронт први је пристигао Летећи жандармеријски одред. Тај одред, формиран јуна 1915. године, почетком бугарског напада постао је део трупа Нових области и учествовао у борбама око Качаника претрпевши велике губитке.⁴ Са деловима француске 57. дивизије и 8. пуком афричких ловаца ступио је у додир у новембру 1915. године у луку Црне реке. Са тим снагама се и повукао са територије Битољске дивизијске области у децембру 1915. године на грчку територију. На Солунском фронту у мају 1916. године са својим људима и 8. пуком афричких ловаца Бабунски је очистио сектор Ливађе–Купа–Осин од бугарских комита, да би се у јуну 1916. године поново нашао у саставу српске Врховне команде, вршећи исте задатке.⁵ Поред Летећег жандармеријског одреда и остале добровољачке јединице били су први делови српске војске који су у мају 1916. године изашли на Солунски фронт.⁶ Након погибије војводе Вука на Грунишком вису, 29. октобра 1916. године и великих губитака које су добровољци претрпели у борбама на Горничеву, Кајмакчалану и у луку Црне реке, бројно стање његовог одреда износило је свега 396 ефективних пушака.⁷ Након тога, командант III армије предложио је 23. децембра 1916. године да се Добровољачки одред преформира у два батаљона од по две чете и да се за команданта постави потпуковник Душан Јездич.⁸ Врховна команда донела је 3. јануара 1917. године одлуку да се Одред расформиран да његово људство највећим делом уђе у састав 4. и 6. пука Дринске дивизије.⁹ У септембру 1917. долази и до предлога о расформирању батаљона

(ур. Срђан Рудић, Далибор Денда и Ђорђе Ђурић), Београд, 2018; Nikola Popović, „Nastanak Srpskog dobrovoljačkog korpusa u Rusiji (1914–1916)”, *Vojnoistorijski glasnik*, 2–3, Beograd, 1974; Далибор Денда, „Прва српска добровољачка дивизија у борбама у Добруци 1916. године“, *Първата световна война и събитията на добруджанския фронт – Сборник с изследвания* (ур. П. Бойчев, С. Станчев, Т. Петров, Р. Симеонова), Тутракан, 2011.

² Миливоје Алимпић, *Солунски фронт*, Београд, 1967, 238.

³ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрватиа и Словенаца*, књ. XXI, Београд, 1931, 506.

⁴ М. Мицић, *Српско добровољачко ишћање у Великом рату (1914–1918)*, Ново Милошево, Београд, 2014, 40–41, 45–46.

⁵ Јован Хаџи-Василевић, *Споменица Јована С. Бабунског*, Београд, 1921, 32–34; Миливоје Алимпић, *Солунски фронт*, Београд, 1967, 25–28.

⁶ М. Алимпић, *Солунски фронт*, 238.

⁷ *ВРС*, XXI, Београд, 1931, 137.

⁸ *Истио*, 36.

⁹ *Истио*, 489–490; М. Мицић, *Српско добровољачко ишћање у Великом рату*, 65–74.

Срба добровољаца.¹⁰ У новембру је ипак одлучено да се батаљон очува као борачка јединица а елементи који нису желели да положе заклетву или дају изјаву буду сматрали као заробљеници и упуте на радове у рудник угља у Живоњи или у заробљеничку команду. Батаљон је стављен на располагање команданту I армије.¹¹ Батаљон је коначно средином децембра 1917. године преформиран у две чете које су ушле у састав Моравске дивизије.¹²

Највећу групу добровољаца који су се борили на Солунском фронту чинили су они из Русије, који су почели да пристижу у већем броју у току 1917. године. Наиме, главни задатак за српску Врховну команду након великих губитака које је српска војска претрпела у операцијама у другој половини 1916. године био је да појача своје бројно стање пребацивањем српских добровољачких формација из Русије и добровољцима прикупљеним у прекоокеанским земљама, нарочито у САД. Неки покушаји агитовања чињени су и међу ратним заробљеницима југословенског порекла у Италији, али због недостатка подршке италијанских власти нису дали већих резултата.¹³ С тим у вези, почетком јануара 1917. издејствовано је одобрење код руске Врховне команде (ставке) да се из Русије за попуну српске војске упути 5.000 добровољаца на Солунски фронт, док је до 20. истог месеца требало да буде обезбеђена француска лађа за превоз око 1.000 људи.¹⁴ Са пребацивањем из Русије почело се већ крајем јануара 1917. године када је из Одесе у Солун упућено 28 официра и 1.156 добровољаца.¹⁵ Батаљон је почетком априла стигао у Оранж, где је смотру извршио генерал Михајло Рашић, српски делегат при савезничкој Врховној команди у Паризу. Добровољци су коначно стигли у Солун 19. априла 1917. године и већ сутрадан били примљени у Допунској команди. У Солуну су се искрцала 94 официра и 987 нижих чинова или све укупно 1.081 лице.¹⁶ Батаљон је већ 23. априла упућен команданту I армије за попуну пукова Дунавске дивизије. Добровољци су измешани по четама са старим српским војницима, док су официри распоређени као командири водова и помоћници командира у постојећим четама. Распоредом у Дунавској дивизији удовољено је жељи већине добровољаца који су били пореклом из Срема, Баната и Бачке, који су желели да се упознају са својим комшијама преко Дунава.¹⁷

¹⁰ ВРС, XXIV, Београд, 1933, 83.

¹¹ *Истио*, 411.

¹² *Истио*, 568-569.

¹³ Из Италије је на Солунски фронт од око 6.000 пријављених до фебруара 1918. пребачено тек 260 људи (према: *Југословенски добровољци 1914/1918*, зборник докумената (приредо Никола Б. Поповић), Београд, 1980, XIII).

¹⁴ ВРС, XXI, Београд, 1931, 149.

¹⁵ *Истио*, 320-321, 556, 623, 737-738; Славица Ратковић-Костић, „Војска Краљевине Србије 1916. и 1917. године (организација и формација)“, Први светски рат и Балкан – 90 година касније. Тематски зборник радова (ур. Милан Терзић), Београд, 2011, 114.

¹⁶ ВРС, XXII, Београд, 1932, 16, 109, 150.

¹⁷ *Истио*, 170, 176, 222-223.

Следећи транспорт стигао је тек у новембру 1917. године. Реч је о штабу добровољачког корпуса и остацима 2. добровољачке дивизије укупне снаге 160 официра и 3.044 подофицира и војника.¹⁸ Приспели добровољци подељени су у 14 чета јачине од око 150 пушака. Од тог броја шест чета (900 људи) придодато је Моравској дивизији, две (300 људи) Дринској дивизији, две (300 људи) Дунавској дивизији и преостале четири (600 људи) Тимочкој дивизији. Чете су као целине требале ући у састав већ постојећих батаљона, са својим старешинама из Русије и изгубити придев добровољачки из назива.¹⁹ Касније ће од људства приспелог из састава 2. добровољачке дивизије бити формиране још две чете, или укупно 16. У децембру ће 2. добровољачка чета ући у састав 2. батаљона 23. пука Вардарске дивизије а 3. добровољачка чета у састав 1. батаљона 12. пука Шумадијске дивизије. У истом периоду, 7, 8, 9. и 10. добровољачка чета ушле су у састав батаљона 13, 14. и 15. пука Тимочке дивизије, како је раније и било предвиђено.²⁰ У састав Дунавске дивизије 15. децембра 1917. године ушле су 14. добровољачка чета у 1. батаљон 8. пешадијског пука и 16. добровољачка чета у 1. батаљон 9. пешадијског пука, док су 13. и 15. добровољачка чета 17. децембра ушле у састав 6. и 4. пешадијског пука Дринске дивизије. Људство тих чета чинили су Срби из Босне.²¹ Из свега изреченог може се закључити да је шест добровољачких чета придодато Моравској дивизији, две Дринској дивизији, две Дунавској дивизији, четири Тимочкој дивизији и по једна Вардарској и Шумадијској дивизији.

Следеће две велике групе добровољаца чинили су припадници 1. и 2. бригаде I добровољачке дивизије. Прва бригада I добровољачке дивизије приликом укрцања у Архангелску бројала је 181 официра, 7 војних чиновника и 4.968 подофицира и војника или укупно 5.156 људи.²² Први транспорт I добровољачке дивизије отпутовао је из Архангелска између 14. и 17. новембра 1917. године. Према процени војног изасланика из Петрограда многи добровољци остали су на путу па је уместо 6.600 отпутовало тек нешто више од 4.000 њих.²³ Операција пребацивања напредовала је добро па су већ 7. и 9. децембра из Енглеске у Француску отпутовале III партија са 44 официра и 1.057 војника и IV партија са 27 официра и 1.147 војника из састава 1. добровољачке бригаде.²⁴ Први ешалон отпутовао је затим из Оранжа 21. децембра, други 24. децембра, трећи је требало да крене између 27. и 30. децембра 1917. године а четврти најкасније до 9. јануара 1918. године.²⁵ Бригада је на Солун-

¹⁸ ВРС, XXIV, Београд, 1933, 504.

¹⁹ Истѿо, 457–459.

²⁰ Истѿо, 700–701.

²¹ ВРС, XXV, Београд, 1934, 9–10.

²² Југословенски добровољачки корпус у Русији, 1914–1918, Београд, 1954, 187.

²³ ВРС, XXIV, Београд, 1933, 480.

²⁴ Истѿо, 562.

²⁵ Истѿо, 697.

ски фронт стигла крајем децембра 1917. и почетком јануара 1918. године.²⁶ Након доласка њених првих ешалона, наређењем српске Врховне команде О. бр. 21517 од 8. јануара 1918. године Вардарска дивизија је привремено преименована у Југословенску, с тим да у њен састав уђе 1. добровољачка бригада (штаб бригаде и 1. и 2. добровољачки пук) уместо штаба 1. бригаде Вардарске дивизије и 22. и 23. пешадијског пука који ће се расформирати, с тим да добровољци из тих пукова остану у дивизији. Рачунало се да ће у њен састав ући и 2. добровољачка бригада, након што пристигне за Солун.²⁷ Југословенска дивизија коначно је формирана 15. фебруара 1918. године наређењем СВК Обр. 22626,²⁸ и састојала се од Југословенске бригаде коју су чинили 1. и 2. југословенски пук и Вардарске бригаде са 21. и 22. вардарским пуком.²⁹ Дивизија којом је у пробоју Солунског фронта командовао пуковник Војислав Живановић³⁰ била је у саставу 2. српске армије војводе Степе Степановића. У току 1918. године између јануара и маја на Солунски фронт је стигло и 12.694 добровољца из састава 1. и 2. добровољачке дивизије.³¹ Поред тога, из допунског батаљона добровољачке дивизије крајем маја 1918. године 111 официра и чиновника и 860 подофицира, војника и инвалида превезено је у пристаниште Мурманск одакле је требало да буду даље укрцани за Солун. У исто време је у Кандалакшу образован борбени батаљон од 36 официра и 930 подофицира и војника,³² па се може закључити да је број добровољаца приспелих из Русије до пробоја Солунског фронта био и већи.

Трећу велику групу чинили су добровољци из Америке. Од марта 1917. до октобра 1918. само у САД је било прикупљено 4.266 добровољаца.³³ За њихову тромесечну обуку која је претходила слању на Солунски фронт образован је I српско-хрватско-словеначки пук у Бизерти (Тунис).³⁴ Већ у току 1917. на фронту се нашло 893 њих који су приспели у две партије.³⁵ Прве две приспеле чете добровољаца из САД упућене су крајем септембра у састав I армије, за поуну Дунавске дивизије, с тим да се обе чете расформирају а људство распореди по пешадијским пуковима. Водило се рачуна да по могућности добровољци из истих покрајина буду груписани у истим

²⁶ *Југословенски добровољачки корпус у Русији, 1914–1918*, 187.

²⁷ *ВРС, XXV*, Београд, 1934, 29–33.

²⁸ *Исто*, 161.

²⁹ Гаврило Маринковић (пуковник), *Раг 22. пешадијског пука у Европском рату* (рукопис у поседу аутора), 6.

³⁰ Mile S. Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, Београд, 2004, 312.

³¹ М. Алимпић, *Солунски фронт*, 254.

³² *ВРС, XXV*, Београд, 1934, 617.

³³ С. Ратковић-Костић, „Војска Краљевине Србије 1916. и 1917. године (организација и формација)“, 114.

³⁴ *Југословенски добровољци 1914/1918*, зборник докумената (приредио Никола Б. Поповић), 376–378.

³⁵ С. Ратковић-Костић, „Војска Краљевине Србије 1916. и 1917. године (организација и формација)“, 114.

јединицама.³⁶ Остали добровољци из Америке распоређивани су у децембру 1917, по истом принципу по већ постојећим српским четата, јер су били недовољно извежбани и нису били у стању да образују засебне чете.³⁷ Почетком фебруара 1918. године из Бизерте је на Солунски фронт приспело пет добровољачких чета укупне јачине 909 војника. Од тога броја две чете са укупно 381 борцем распоређене су у Дринску дивизију, а остале три са 528 војника у састав Дунавске дивизије.³⁸ Према подацима српског Министарства војног из јула 1918. године у Солун је приспело 2.297 добровољаца из Америке, у Бизерти се налазило 1.469 њих а у „великом депоу“ у Тулону 807 добровољаца, или све укупно 4.573 добровољаца из обе Америке.³⁹ Сви они распоређивани су за попуно већ постојећих српских јединица, не формирајући самосталне добровољачке формације. О самом саставу добровољаца из Америке најбоље сведочи извештај њихових командира чета који су 9. октобра 1917. године стигли из Бизерте са групом добровољаца из Америке у Солун. Они су изнели утиске да се ради о конгломерату из 10 југословенских покрајина, већином православне вере, са малим бројем католика и да су већином Босанци и Херцеговци. Војнике су описали као физички доста развијене, лако пријемчиве за обуку, те да врше све војничке радове послушно. Већина њих није била упозната са идејом о новој држави Југословена, те је за њих та идеја била потпуно нова. Већина њих знала је за подвиге српске војске, за пропаст Србије и на Балкан их је покренула жеља да се свете непријатељу. Били су огорчени противници Бугара и са нестрпљењем чекали искрцавање у Солуну.⁴⁰ Из свега наведеног може се закључити да се радило у основи о српском националном елементу из САД, од кога су југословенске идеје биле, најблаже речено, далеке.

Значај добровољаца за јачање српске војске био је изузетно велики. Наиме, према проценама команданата обе армије и њихових начелника санитета насталим крајем 1917. године, људство родом из Краљевине Србије, које је већ пет година ратовало, било је физички веома изнурено, ослабљеног и ислуженог организма. Међу њима су многи имали срчане мане, реуматизам, плућни катар, болести ногу, обољења очију и кокошије слепило. Све је то дошло као резултат дугих напорних ратних кретања и тешкоћа или као последица маларије. Болести зуба, које су изазивале болести органа за варење, биле су редовне појаве чак и код војника млађих годишта, чији је спољашњи изглед био задовољавајући. Према оцени, већина тих људи није била у стању да развије нове јаче и дуготрајне напоре.⁴¹ Такође српске дивизије на Солунском фронту биле су формиране од људства са великом

³⁶ ВРС, XXIV, Београд, 1933, 210.

³⁷ *Истѿо*, 558-559.

³⁸ *Југословенски добровољци 1914/1918*, 394.

³⁹ М. Мицић, *Српско добровољачко ишћање у Великом райу*, 165.

⁴⁰ ВРС, XXIV, Београд, 1933, 296-297.

⁴¹ ВРС, XXIV, Београд, 1933, 680-681.

разликом у годинама старости и различитим ратним искуством, физички и психички изнуреним и депримираним због губитка домовине и породице. У њиховим редовима било је доста бораца старијих годишта, па су људи, мобилисани у други позив 1912. када им је било 36 или 37 година, још увек остајали у борбеним јединицама иако је већ требало да буду преведени у трећи позив јер за борбу већ одавно нису имали физичких предиспозиција.⁴² Пошто су због недостатка људства била промењена и правила о неспособности за војну службу у борбеним јединицама нашли су се и разни чиновници, избеглице и ђаци од којих је највећи део био стварно неспособан по ранијим мерилима.⁴³

У поређењу са њима, добровољци су били много бољег здравственог стања, како они из Русије, тако и из Америке, јер се већином радило о људима млађих година, физички неистрошеним и бољег спољног изгледа. Према оцени команданта I армије, војводе Живојина Мишића, од 16. децембра 1917. године, долазак добровољаца из Русије, Француске и Америке утицао је врло повољно на српске војнике. Увођење тих свежих елемената, дало је проређеним борцима армије нову моралну снагу и повратило им поверење и наду у повољан свршетак дуге борбе.⁴⁴ Сличног је мишљења била и српска Врховна команда у свом извештају Министарству војном с краја децембра 1917. године. Према том извештају „долазак добровољаца утицао је повољно на морал српских војника, јер су осећали, да им се снага јача и попуњује свежим и младим елементима. Са њима је дошла нова нада и поверење у боље дане“.⁴⁵

Добровољци су значајно појачали и бројно стање српске војске на Солунском фронту пред коначну офанзиву у лето 1918. године. Према подацима српске Врховне команде из фебруара 1918. године у редовима српске војске налазило се 6.564 добровољца који су приспели из Русије и САД и других земаља у току 1917. и 1918. године. Од тога је из Америке стигло 2.479 добровољаца, из Русије 1.081, а из Италије, Француске, Аустралије и Египта свега 3.004. У том моменту 1. добровољачка бригада чији бројни састав није урачунат у горњу цифру, већ је стигла из Русије, док је 2. бригада још увек била на путу. Рачунало се на долазак 13.536 добровољаца из 1. добровољачке дивизије док је њен допунски батаљон са 1.015 бораца и даље остао у Русији.⁴⁶ Добровољци, нарочито они из САД и мањим делом из Русије наставиће да пристижу и даље, тако да је обуку у Бизерти од фебруара 1917. до октобра 1918. године прошло укупно 5.647 добровољаца.⁴⁷ Од почетка 1918.

⁴² М. Алимпих, *Солунски фронт*, 72.

⁴³ С. Иванић, „Људски материјал у српској војсци на Солунском фронту“, *Историја српској војној санијетиа. Наше райно санијетиско искуство* (приредио В. Станојевић), Београд, 1992, 578–579.

⁴⁴ ВРС, XXIV, Београд, 1933, 586.

⁴⁵ *Истио*, 689.

⁴⁶ *Југословенски добровољци 1914/1918*, 395.

⁴⁷ Михајло Стојковић, „Број добровољаца из прекоморских земаља у ратовима 1912–1918.“, *Добровољци у ослободилачким рајонима Срба и Црногораца*, Зборник радова

године у српску војску ступа добровољно и један мањи број Руса, официра и војника из састава руске Самосталне дивизије која се до јануара 1918. године борила у саставу савезничких снага на Солунском фронту. Реч је о неколико десетина официра и неколико стотина нижих чинова.⁴⁸ Укупна цифра добровољаца који су у том периоду ушли у састав српских трупа на Солунском фронту свакако ће прећи ону често помињану од 20.000, не рачунајући ту и око 2.000 оних који су се на Солунском фронту борили још од 1916. године. Међу њима било је и преко 1.000 официра, у највећој мери аустријских Срба, али и Хрвата, Словенаца, Чеха и Руса, који су значајно појачали кор резервних официра српске војске.⁴⁹ Захваљујући доласку добровољаца, али и опоравку рањеника без видног инвалидитета, бројно стање српске оперативне војске које је у априлу 1917. године износило 3.939 официра и 90.162 подофицира и војника, до 13. септембра 1918. године нарасло је на 4.069 официра и 107.151 нижих чинова.⁵⁰

Приликом пробоја Солунског фронта, 15. септембра 1918. године велики део добровољаца борио се у редовима Југословенске дивизије, која се налазила у другом ешалону. Пошто је француска 17. колонијална дивизија из првог ешалона била одбачена на полазне положаје, Југословенска дивизија прошла је у 17 часова кроз њен борбени распоред и напала бугарски утврђени положај Кравицу, који је заузео 2. југословенски пук под командом потпуковника Гргура Ристића. Другог дана офанзиве исти пук се борио око утврђеног бугарског положаја Козјак који је био најважнији земљишни објекат на целом бугарском фронту. Југословенска дивизија је овладала тим положајем око 20 часова након борби прса у прса, након чега су настављене борбе на Кучковом камену. Његовим освајањем пробијена је последња одбрамбена линија коју су Бугари и Немци организовали после пада Козјака. Након тога, дивизија је 20. септембра ушла у Кавадарце, да би у ноћи 21/22. септембра њене обе бригаде прешле Вардар. Њен 1. југословенски пук ушао је у Штип, док је главнина наставила гоњење бугарских снага правцем Штип–Кочани–Царево Село. После капитулације Бугарске, 29. септембра 1918. године, од јединица добровољачких пукова Југословенске дивизије формиране су Јадранске трупе под командом пуковника Драгутина Милутиновића. Лева колона или тзв. Скадарске трупе које је чинио 1. југословенски пук пробила се преко Плава и Гусиња ка Скадру, заробила 4.000 аустроугарских војника и 30. октобра 1918. године ушла у Скадар. Друга колона

са научног скупа одржаног у Кикинди 11. и 12. априла 1996 (уредник Петар Качавенда), Београд, 1996, 221.

⁴⁸ О томе видети више: Далибор Денда, „Руски добровољци у српској војсци у Првом светском рату“, *Добровољци у Великом рату 1914–1918*, зборник радова (ур. С. Рудић, Д. Денда, Ђ. Бурић), Београд, 2018, 118–126.

⁴⁹ О томе видети више: Д. Денда, „Официрски кор Војске Краљевине Србије у Првом светском рату“, *Војноисторијски гласник*, 2, Београд, 2016, 42–44.

⁵⁰ Velimir Ivetić, „Struktura i brojno stanje srpske vojske na Solunskom frontu 1916–1918. godine“, *Војноисторијски гласник*, 3, Београд, 1998, 128–130.

или тзв. Јадранске трупе које је чинио 2. југословенски пук ослободила је Подгорицу 29/30. октобра, 3. новембра Никшић и 6. новембра Котор.⁵¹ У превирању које је настало, у новембру се 2. југословенском пуку придружио и један официр и 107 аустроугарских војника добровољаца – Југословена, већином муслимана и православних.⁵² Делови Југословенске дивизије били су у том периоду војнички чиниоци који су помагали уједињење Црне Горе са Србијом.⁵³ Југословенска дивизија без 1. југословенске бригаде обезбеђивала је територију Косова и Метохије и новопазарског санџака, вршећи разоружавање Арнаута и гушење њихових побуна, наочито у Дреници.⁵⁴ Многи од њих ће након рата добити добровољачку земљу баш на тим просторима. Након крвавих борби по пробоју Солунског фронта у српској војсци у Македонији било је 30. септембра 1918. године 20.947 добровољаца.⁵⁵

Добровољци су се успешно борили и у саставу других јединица српске војске, од којих је са близу 3.000 добровољаца, поред Југословенске дивизије Дунавска дивизија била јединица са највећим бројем добровољаца у свом саставу. Добровољци из састава јединица 1. армије учествују у борбама за ослобођење Ниша и 1. новембра улазе у Београд. Након ослобођења Београда, 1. новембра 1918. године по наређењу Врховне команде распуштен је и Летећи жандармеријски одред војводе Јована Бабунског, пошто је „завршио задатак за који је био формиран, и пошто су куће свих његових четника опљачкане, разорене и сво покретно имање уништено“ док су сви четници пуштени кућама на неограничено одсуство.⁵⁶ Тиме је након Добровољачког одреда и Батаљона Срба добровољаца угашена и последња добровољачка јединица која се у српској војсци борила у континуитету од лета 1915. године.

Са друге стране, Дунавска и Моравска дивизија у којима је био велики број добровољаца из Срема, Баната и Бачке, заједно са Коњичком дивизијом прешле су у те области, са циљем да запоседну територију до линије Бела Црква–Вршац–Темишвар и да не дозволе прелазак немачким трупама из Румуније са истока на запад,⁵⁷ док је Дринска дивизија у којој је било доста добровољаца родом из Босне била у покрету у правцу Митровице, Руме и Инђије, а на Дрини у правцу Зворника, Бијељине и Јање.⁵⁸ Овде су добровољци коришћени као авангарда на новозапоседнутим територијама. Тако је потпоручник Иван Шубашић из 9. пешадијског пука Дунавске дивизије, потоњи бан бановине Хрватске и потписник споразума Тито–Шубашић, 9. новембра 1918. са 20 војника упућен у село Грабовац у Срему ради завођења

⁵¹ ВРС, XXX, Београд, 1937, 49, 66–67.

⁵² *Југословенски добровољци 1914/1918*, 398–400.

⁵³ ВРС, XXX, Београд, 1937, 66–67.

⁵⁴ М. Мицић, *Српско добровољачко вишање у Великом рају*, 204–207.

⁵⁵ Богумил Храбак, Драгослав Јанковић, *Србија 1918*, Београд, 1968, 133–134.

⁵⁶ ВРС, XXX, Београд, 1937, 658.

⁵⁷ *Исто*, 39.

⁵⁸ *Исто*, 44.

реда. Истог дана је у Руму заједно са својим водом стигао други официр добровољац потпоручник Прерад Прерадовић.⁵⁹

Коњичка и Моравска дивизија заузеле су потом Банат до линије Бела Црква–Вршац–Темишвар–Арад, а Дунавска дивизија Бачку до линије Сегадин–Суботица–Баја. Дринска дивизија развила је акцију у Срему, Славонији и Хрватској, с тим да одмах поседне Срем до линије Осиек–Босански Брод и преко Драве Печуј.⁶⁰ Када је у децембру 1918. године требало добровољце из западних покрајина упутити у јединице које су одржавале ред у Босни и Херцеговини, Хрватској, Лици и Далмацији у Моравској дивизији у њена три пука било је пет официра и 646 подофицира и војника добровољаца родом из тих покрајина.⁶¹ У исто време у Дунавској дивизији било је 44 официра и 1.232 војника – добровољаца пореклом из тих крајева.⁶² Ако се узме у обзир да је у Дунавској дивизији највећи део добровољаца био пореклом из Срема, Баната и Бачке, може се закључити да су у њеним редовима добровољци чинили око трећине борачког састава.

Добровољци су били и први борци који су предводили прелазак трупа 2. армије у Босну. Наиме, командант Тимочке дивизије добио је 4. новембра наређење да што пре пребаци једно или два слабија одељења у Босну, у чији састав треба да уђу војници који се јаве добровољно, а пре свега добровољци родом из Босне и Херцеговине, док је за вође тих одељења такође требало одредити подофицире и официре добровољце родом из Босне.⁶³ Наредног дана образован је Сарајевски одред под командом пуковника Милана Недића (14. пешадијски пук без једног батаљона, једна брдска батерија и Тимочки коњички ескадрон) који се на позив Народног вијећа из Варадишта возом упутио у Сарајево. Командант Тимочке дивизије пуковник Милан Недић ушао је у Сарајево на позив Народног вијећа 6. новембра 1918. године. У међувремену су трупе Тимочке дивизије заузеле Вишеград, Рогатицу и Хан Пијесак.⁶⁴ Тимочка и један пук из Шумадијске дивизије послужили су потом за завођење реда и успостављање нових власти у Босни и Херцеговини и Далмацији. У том периоду долази и до неких инцидената. Према извештајима које је добијала Врховна команда почетком децембра, поједини српски официри и војници, нарочито у Босни показивали су извесну нетрпељивост како према мухамеданској и католичкој вери, тако и према хрватској застави. Врховна команда тражила је да се ти појединачни испади потпуно сузбију.⁶⁵ Миле Бјелајац сматра да се овде по свој прилици радило о добровољцима пореклом из Босне и Херцеговине, оптерећеним недавном

⁵⁹ *Исџо*, 107

⁶⁰ *Исџо*, 89–90.

⁶¹ *Исџо*, 389

⁶² *Исџо*, 399.

⁶³ *Исџо*, 29–30.

⁶⁴ *Исџо*, 35, 45.

⁶⁵ *Исџо*, 333

прошлошћу бременитом нетрпељивостима,⁶⁶ који су искористили новонасталу ситуацију да наплате старе рачуне. То не треба да чуди ако се има у виду делатност шуцкора састављеног од домаћих муслимана и католика, нарочито у току 1914. и 1915. године, као и чињеница да се у аустроугарским логорима у току рата налазило око 17.000 чланова породица добровољаца у српској војсци.

Све изнето дозвољава нам да се донекле сложимо са оценом Пера Слијепчевића који у делу *Наши добровољци у Свјетском рају* износи да се, иако је најјача добровољачка формација на Солунском фронту била Југословенска дивизија, велики део добровољаца борио ван њеног састава у оквиру осталих јединица српске војске и захваљујући младости и полету био моторна снага многих њених победа.⁶⁷ Изузетно висок проценат Срба у добровољачким редовима сведочи о томе да се радило у основи о српском а не југословенском националном покрету. Преко тих српских добровољаца биле су јасно изражене жеље Срба ван територије Краљевине Србије за уједињењем са матицом. Иако је допринос добровољаца у завршним операцијама српске војске у лето и јесен 1918. године био велики, приметићемо да су они чинили тек једну петину људских потенцијала српске оперативне војске, те га ни у ком случају не треба пренаглашавати али ни потцењивати у односу на напоре осталих припадника Војске Краљевине Србије који су на својим плећима изнели ослободилачке ратове од 1912. до 1918. године.

Dalibor Denda

VOLUNTEER CORPS IN THE FINAL OPERATIONS OF THE SERBIAN ARMY IN 1918

S u m m a r y

The paper deals with the role of the volunteers in the final operations of the Serbian army in 1918. It was written on the basis of published records and literature. The author concludes that there were three main groups of volunteers within Serbian army in 1918. First one of some 2.000 people, consisted the volunteers that fought in Serbia in 1914/15 and then withdraw with Serbian troops trough Montenegro and Albania to Corfu and Salonika. This group suffered heavy losses during the allied offensives in 1916 having in 1918 only one half of its previous number. The second and the largest one, numbering more

⁶⁶ М. Вјелјас, *Војска Кралјевине ШС 1918–1921*, Београд, 1988, 46.

⁶⁷ М. Мицић, *Српско добровољачко ишћање у Великом рају*, 204.

than 13.000 people, comprised of combatants of Volunteers Corps of Serbs, Croats and Slovenes that reached Salonika during 1917 and early 1918. Most of them become part of newly formed Yugoslav division. The last group consisted of volunteers mostly from the USA. Most of the volunteers entered the other five existing divisions (Danube, Morava, Drina, Timok and Šumadija) of the Serbian Army. The Danube division with 1/3 of combatants who were volunteers was their second largest unit after Yugoslav division. The total number of volunteers within Serbian army in September 1918 reaches more than 20.000 people. They presented 1/5 of whole number of Serbian combatants at the Macedonian front. As a part of Serbian 2nd Army, Yugoslav division played significant role during breakthrough of Macedonian front and after that in operations of liberations of Montenegro and Kosovo and Metochia. The volunteers within Serbian 1st Army led the reconnaissance detachments who first entered the territories of Srem, Banat and Bačka regions on Austro-Hungarian territories in early November 1918. The same role they got from the commander of the Timok division and 2nd Army during the entering the territories of Bosnia and Herzegovina. During these actions some of the Volunteers were involved in the incidents against Muslim and Catholic population, especially in Bosnia, as a revenge for deeds of so called "Schutzkorps" members against their families. The volunteer movement which was basically Serbian one, with 95% of Serbs among the Volunteers showed the dedication of Serbian people from the territories under control of Austria-Hungary to unification with Serbian motherland. Together with other Serbian soldiers they gave high contribution, especially during the final operations of Serbian army in the summer and autumn 1918.